

І. І. Брага
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

МОВНА ОСОБИСТІТЬ НОСІЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО СУРЖИКУ В ЙОГО МОВНИХ АВТОБІОГРАФІЯХ

Реферат. Термін «мовна (авто)біографія» трактується нами як опис мовного життя (у розумінні Н. Шумарової) окремої людини (самого себе чи когось іншого) з урахуванням її мовної поведінки, мовних потреб і преференцій.

Представлено результати аналізу двох мовних автобіографій, укладених у різний час одним носієм українсько-російського суржика (УРС), за такими аспектами: 1) мовна соціалізація, оволодіння мовою / мовами в дитинстві та юності; 2) вибір мовного коду та розподіл мов між сферами спілкування; 3) самооцінка рівня знань засвоєних мов; 4) ставлення до мови.

Установлено, що для респондентки УРС є сімейною мовою. Засвоєння мов відбувалося приблизно в одному віці: першим, на рівні усного мовлення, був засвоєний УРС, згодом – українська і російська мови, а оволодіння навичками читання і письма відбувалося українською. Респондентка вважає себе українкою, а рідною мовою називає українську, усвідомлюючи, що це не перший засвоєний мовний код, і не ідентифікує себе окремішно. Тематично вибір УРС найбільше пов'язаний із сім'єю, друзями, сусідами тощо, а українська – з культурою, освітою і кар'єрою. На зміну кодового вибору вплинула зміна соціально-комунікативного оточення, а також обраний фах. Мовець активно володіє українською та російською мовами, а пасивно – іншими мовами, які доводилося опановувати. УРС сприймається як «свій», а при його оцінці – як «свій» (оцінка для себе) і / або як «чужий» (оцінка для інших, для оточення). Усвідомлення української мови як цінності, відповідальність мовця у зв'язку з обраним фахом забезпечують розширення її комунікативної сфери.

Ключові слова: українсько-російський суржик, мовна автобіографія, мовна поведінка, мовні потреби, мовні преференції, мовна соціалізація, мовна компетенція, ставлення до мови.

З кінця 80-х років ХХ ст. суржик, або українсько-російське змішане мовлення (далі – УРС, суржик), є однією з найбільш активно досліджуваних проблем як в українській, так і в зарубіжній соціолінгвістиці. Водночас, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених вивченню суржика, спеціальних розвідок, що вивчають мовну особистість його носія, поки що немає, хоча ця проблема опинялася в колі інтересів таких лінгвістів, як А. З. Брацкі, Л. Т. Масенко, Л. О. Ставицька, О. О. Тараненко, В. М. Труб та ін.

Метою пропонованої роботи є аналіз мовних автобіографій, укладених в різний час одним носієм українсько-російського суржика. Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення таких завдань: 1) з'ясувати специфіку мовної соціалізації носія УРС; 2) виявити чинники, що впливають на вибір мовного коду, та характер розподілу мов між сферами спілкування; 3) визначити самооцінку рівня знань засвоєних мов; 4) установити особливості ставлення до мови та фактори, що впливають на нього.

Мовна (авто)біографія як дослідницький метод. Термін «мовна (авто)біографія» трактується нами як опис мовного життя (у розумінні Н. Шумарової [7, с. 123]) окремої людини (самого себе чи когось іншого) з урахуванням її мовної поведінки, мовних потреб і преференцій.

Метод полягає у з'ясуванні того, як, від кого, у якому віці інформанти засвоїли певну мову, ті сфери, у яких ці мови використовуються (сім'я, школа, університет, професійна

діяльність тощо), динаміка вибору мови, мовна компетенція та її зміна протягом життя, національна та мовна ідентифікація, ставлення до різних мов та ін. [1, с. 89; 8; 9]. Найчастіше метод мовної (авто)біографії застосовується діалектологами (Л. Д. Фроляк, М. П. Лесюк, І. Л. Демчик, О. А. Александров) і соціолінгвістами (К. Ю. Протасова, М. В. Копотев, К. Менг, В. Ф. Чемес та ін.) тоді, коли мовець володіє двома і більше мовними кодами, адже в такому разі посилюється (порівняно з монолінгвами) мотивація до метамовної рефлексії – роздумів мовця про свою / чужу мовленнєву діяльність, способи засвоєння мови. Звичайно, для методу мовної (авто)біографії притаманна деяка суб'єктивність спогадів, трактувань і оцінок певних подій, фактів, явищ [8; 9]. Водночас такі тексти не позбавлені суспільної значущості, адже аналіз індивідуального мовленнєвого досвіду уможливує виявлення тенденцій типової мовної соціалізації, що відбувається в певних соціокомунікативних умовах.

Характеристика матеріалу. У процесі підготовки питальника ми орієнтувалися на анкету, розроблену Н. П. Шумаровою [6, с. 261–262], а також на опис структури інтерв'ю, представлений у роботі А. Вершик [9]. На відміну від останнього, наш питальник починається не з біографічних даних, а з розповіді про дитинство. Передбачалося, що спогади про дитинство будуть сприяти створенню невимушеної, довірливої атмосфери, що дозволить отримати як правдиву, достовірну, так і більш детальну інформацію.

Матеріалом нашої наукової розвідки послуговували два тексти (при розшифровці записів використано систему транскрипційних знаків, яка була апробована в роботах з української діалектології [2, с. 16–19]), перший з яких записаний влітку 2011 р., а другий – восени 2012 року. Наявність двох текстів забезпечує об'єктивність інформації, дає можливість простежити динамічні зміни в мовному житті респондентки. За характером досліджуваних текстів є мовними автобіографіями: інформант сам описує свою мовну долю відповідно до запропонованих в анкеті питань на зразок того, як будь-яка людина в певних життєвих обставинах (наприклад, наймання на роботу) складає автобіографію.

Мовна автобіографія має п'ять частин (розповідь про дитинство і юність; вибір мови; самооцінка рівня знань мови (мов); ставлення до мови; біографічні дані), кожна з яких також структурована. Окремо варто відзначити ініціативу інформатки, яка помітила: якщо відповідати на питання, сформульовані українською мовою, то мовлення, за її словами, *звучить нереалістично, не так, як в житті*. Тому вона спочатку здійснила «переклад» питальника з української на суржик, а вже потім уклала свою мовну біографію.

Дані про інформанта. Респондентка (далі – N.P.), українка з рідною українською мовою, народилася 1990 року в м. Лебедин Сумської області (дані про досліджуваний регіон див.: [5], а також результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р.). Закінчивши Лебединське педучилище та отримавши середню спеціальну освіту, переїхала до м. Суми та продовжила навчання в Сумському державному педуніверситеті за спеціальністю «українська мова і література; англійська мова», де і навчалася на момент двох інтерв'ю (на момент запису першого тексту N.P. закінчила II курс, а запис наступного здійснювався нею після закінчення III курсу). N.P. – відмінниця, переможець численних олімпіад і конкурсів з української мови та літератури, після закінчення магістратури працює в одній із шкіл м. Суми. Респондентка відвідує рідне місто, приїжджаючи до батьків на вихідні та свята.

Батько й мати народилися і живуть у м. Лебедин, ідентифікують себе українцями, рідною мовою яких є українська, отримали середню спеціальну освіту. Удома, у колі сім'ї, батько й мати говорять суржилом. Батько працює водієм і на роботі спілкується суржилом, хоча, як повідомляє інформантка, в офіційній атмосфері може вільно говорити і українською, і російською мовами. Мати працювала вихователем у дитячому садку, а тепер працює лаборантом у Лебединському педучилищі, основною мовою її спілкування на роботі незмінно залишається українська. Бабуся респондентки російськомовна.

Мовна соціалізація, оволодіння мовою / мовами в дитинстві та юності. У біографічних даних N.P. зазначила, що в сім'ї вона, як і її батьки, спілкується суржилом, цей код інформантка засвоїла в сімейному середовищі, що дає підстави вважати суржик

сімейною мовою: *перший раз почувла суржик в д'єцтві / на в'єрно / бо їа точ'но не помн'у / і до ш'коли на н'ом балакала в с'ім'її / в д'єт'сад'їку // (2011); до ш'коли їа балакала суржиком / і / це даже записано на кас'єт'ї // ну то д'ї модно було на магн'їтофон «Вес'на» / там / записувац':а / так шо це с'топро'центно // (2012).*

У сім'ї, де *каждий знаєє і укр'аїн'с'киї / і рускиї їа зик хара'шо // (2011)*, було закладено модель функціонального розподілу між мовними кодами: *по по'воду мо'їєї с'ім'її / то в'с'ї знайт' укр'аїн'с'киї їа зик / пол'зуйт':а ним на робот'ї / а дома / ў гост'ах / в основ'ном / суржиком // (2012)*. До речі, N.P. ні в першій, ні в другій автобіографії не вказала функціональне призначення російської мови.

УРС являє собою перший засвоєний респонденткою мовний код: *с'к'їл'ки се'бе помн'у / їа балакала на суржикіу (2011); вопи'ч'є ў мене в'с'ї балакайт' на суржикіу / і ро'д'їт'єл'ї / і с'ус'їди / і родич'ї / а т'єм бол'єє друз':а // укр'аїн'с'киї і рускиї їа ч'ула з д'єцтва / а суржик вопи'ч'є / ма'бут' / с н'ї'єл'онок // (2012)*. Статус першого мовного коду та сімейної мови дозволяє констатувати, що перша мовна соціалізація респондентки відбулася через посередництво УРС. Отже, простежується зв'язок між особливостями раннього інпуту з мовним розвитком респондента в дитинстві.

Щодо мови домашнього навчання, то в першому інтерв'ю спостерігаються певні суперечності: *уч'їлас' шч'ї'тат' / балакат' / в'се суржиком / а от ч'ї'тат' і пи'сат' ме'не уч'їла ма'ма / на укр'аїн'с'ком їазі'єку // (2011); укр'аїн'с'к'її їа зик їа нач'ала уч'їт' з'д'єцтва / но основ'ат'єл'но / в'с'єм год / їак т'їл'ки п'їшла в ш'колу / (2011)*. Друге інтерв'ю дещо уточнює інформацію про мову домашнього навчання: *їа уч'їлас' балакат' на суржикіу // но шч'ї'тала / пи'сала і ч'ї'тала їа на укр'аїн'с'ком / бо ма'ма ў мене по образо'ван'їїу ви'х'овател' і заста'їл'ала ме'не уч'їц':а на укр'аїн'с'ком //*

Можливо, початкове навчання рахуванню здійснювалося суржиком, а пізніше, коли N.P. пішла до дитячого садка, а згодом – до школи, матір'ю свідомо обирається українська мова як мова домашнього навчання.

Деякі неузгодженості між даними обох інтерв'ю спостерігаються і з мовою навчання в дитячому садку: у першому тексті повідомляється, що в дитсадку N.P. говорила суржиком, а в другому – українською.

Що ж до мови шкільної комунікації, то обидва інтерв'ю тільки доповнюють одне одного: *в ш'кол'ї обу'ч'єн'їє ўже ве'лос'а / укр'аїн'с'койу / а з однокласниками / друз'їями / зна'комі'єми / на п'єр'єм'єнках / п'їс'л'а урок'їў їа балакала на суржикіу // (2011); а от в д'єцком сад'їку і в'ш'кол'ї на за'нат'їях їа обш'ч'алас' на укр'аїн'с'ком / а на п'єр'єм'єнках / кан'єшно ж / на суржикіу // ну хто ж то'бі'ї буде балакат' на укр'аїн'с'ком в неоф'їц'ї'ал'ної обста'новк'є'ї // (2012)*. Припускаємо, що такий функціональний розподіл мовних кодів (мова навчання – українська, а мовний код «позанавчального» спілкування – УРС) був реалізований не тільки у школі, а й у дитячому садку. Зміна коду в неофіційному шкільному спілкуванні спостерігається і серед вчителів, які, так само, як і їхні учні, на жаль, обирають УРС: *уч'їт'єл'а тоже м'єжду со'бої опш'ч'алис' суржиком // (2011); даже наш'ї уч'їт'єл'а на п'єр'єм'єнках обш'ч'алис' на суржикіу // (2012)*.

Вторинна соціалізація N.P. відбувається українською мовою, засвоєння якої є певним етапом цієї соціалізації. У роботі дотримуємося поглядів тих мовознавців (Т. В. Кузнецова, Л. О. Ставицька, О. О. Тараненко та ін.), які вважають УРС субкодом української мови: відповідно мова вторинної і первинної соціалізації збігається, але в такому разі первинна і вторинна соціалізація передбачають різні рівні володіння мовою. Як вже зазначалося, мати інформантки доклала зусиль для вироблення у доньки навичок читати, писати та рахувати українською мовою. Застосування предметно-тематичного принципу, що потребує перехід з однієї мови на іншу при зміні теми розмови, дозволив таким чином «тематично» пов'язати українську мову з комунікативною темою навчання. Згодом цей «тематичний» зв'язок зміцніє під час навчання у школі та університеті.

Принагідно зауважимо, що предметно-тематичний принцип здебільшого застосовується в шкільній освіті, а в сімейному двомовному вихованні вважається дещо штучним, неприродним. Найбільш продуктивним є принцип «одна людина – одна мова», який забезпечує формування природного, одночасного білінгвізму, протиставленого неорганізованому, стихійному. Цей принцип був підтверджений експериментально в дослідженнях Н. В. Імедадзе, Н. П. Шумарової, Т. В. Кузнецової та ін. Очевидно, при певних зусиллях мати респондентки могла б застосувати принцип «одна людина – одна мова» і спілкуватися зі своєю дитиною українською (про значущість мови батьків, а особливо матері, в соціалізації дитини в умовах білінгвізму див., наприклад: [6, с. 29, 79–82]). Такий підхід міг би зменшити вплив суржикомовного оточення та значно послабити комунікативну потужність УРС, уможливив би засвоєння стандартного мовного коду під час первинної мовної соціалізації, а подальше засвоєння різних субкодів не мало б негативного впливу на мовну особистість.

Принцип «одна людина – одна мова» зреалізувався при початковому вивченні російської мови, якою говорила бабуся респондентки. У школі *русский* N.P. почала вивчати з *де'с'а'ти гот* // (2011).

Як свідчать матеріали інтерв'ю, у процесі соціалізації інформанта розширюється сфера побутування суржика, використання якого виходить за межі сімейної комунікації та охоплює спілкування в дитячому садку, а згодом – з друзями, однокласниками. Чітко окреслюється сфера вживання української мови: навчання в школі та вдома.

Вибір мовного коду та розподіл мов між сферами спілкування. Респондент спілкується суржиком як вдома із членами сім'ї, так і з друзями, знайомими, сусідами, в університетському гуртожитку, на перервах між заняттями, тобто в ситуації розслабленості, неконтрольованості: *в осноўном в круґу с'ім'її / на пе'рервах / в'об'шч'е'ї жит'її / с друз'ями / на ба'зар'і там / ж:и'е'вотними / со зна'коми'ми йа об'шч'айус' на' суржику /* (2011). Такий вибір мовного коду був закладений у сім'ї та «зцементований» у позасімейному спілкуванні: *с:амого на'ч'ала йа / ка'н'ешно / 'пол'зуйус' 'суржиком / бо жи'є'ву там / де так ба'лакайут' /* (2011). У м. Лебедин, де респондентка народилася і жила до вступу в університет, *осноўна' маса л'удеї ў'город'е' / ба'лакайе на' суржику* // (2011).

В інших комунікативних ситуаціях мовець варіює мовні коди: *а от в ун'ів'ерс'іт'ет'е' / с пр'е'пода'ват'і'є'л'ами / ў'гро'мац'ком там т'ранспорт'е' / ў'мага'з'ін'і с продаў'ц'ом йа ста'райус' ба'лакат' укра'їн'с'койу або ро'с'їйс'койу мовойу / ў'за'в'іс'імос'т'і от с'ітуа'ц'її і'моў'а* // (2011); *но іноґда / о'соб'ен:о там ў'бол'ниці' / ў'марш'рутк'і' / ба'лакайу на ук'раїн'с'ком або на'руском / коли йак* // (2012).

Аналіз двох текстів дозволив виявити кореляцію між визначенням мови міста за суб'єктивним сприйняттям і контактовстановлюваною мовою. Так, у першій автобіографії N.P. вказала, що у *город'і' Суми в осноўном об'шч'айуц':а на'руском йазик'у / но ве'лика ч'ас'т' і на'суржику* // (2011). Фатичну функцію здебільшого виконує російська мова, меншою мірою – українська: *нач'інайу / в о'сноўном / йа опи'с'ац':а на'руском йазі'є'ку / тошо пост'рон':і'л'уди йакос' 'лучше на це р'еа'г'іру'ють' / но бу'вайе і на ук'раїн'с'ком* // (2011).

Через рік думка інформантки дещо уточнюється: *а в Су'мах ба'лакайут' 'тоже на'суржику / т'іки 'б'іл'ше на та'ком / 'руском 'суржику* // (2012), що вплинуло, на наш погляд, на визначення фатичного мовного коду: *а от нач'інайу йа ба'лакат' по'разному / 'ч'асто бу'вайе / коли нач'інайеш ба'лакат' на ук'раїн'с'ком / а то'бі' отв'і'ч'айут' на'руском ч'і на'суржику / напр'і'мер / о / йа нач'інайу ба'лакат' так / йак і т'і'л'уди // о / но 'їес'л'і'ч'уствуйу йа'кес' при'мушч'ество а'бо настро'йен'їе / там / ха'роше / йа ба'лакайу так / йак і ба'лакала* // *за'ч'ем шос' м'ін'ат'* // (2012). Прикметно, що відчуття впевненості слугує своєрідним дозволом на вживання суржика, а не української мови.

Під час подорожей мовець пристосовується, намагається асимілюватися, виявляє комунікативну гнучкість: *коли йа п'ут'і'шествуйу / ста'райус' ба'лакат' / о / так / йак*

ба^лакайе / м'єсне нас'і^л'ен'ійе / то^го шо то^д'і узна'їеш ба^гато / нового / 'уч'іс':а чо^м'ус' // (2011); нач'і^найу ба^лакат' так / йак і т'і^л'уди (2012).

У виборі основного писемного коду змін не відбулося: як у першому, так і у другому інтерв'ю респондентка повідомляє, що пише, зазвичай, українською. Разом із тим, у другому інтерв'ю йдеться про те, що в окремому комунікативному сегменті відбулися зміни: у мобільному телефоні замість раніше використовуваної російської було активовано українську мову, що мотивує і по-своєму контролює написання смс-повідомлень українською. Зокрема, N.P. зазначає: і ў^пос'л'ед'н'є в^р'ем'а пойд'вилас' / мул'ка та^ка / поздраул'айу в^фсих з д'н'ом рож'д'ен'їя на ук^раїн'с'ком // не^у знайу / ме^н'і так н^рави'ц':а // (2012). Більше того, респондентка зініціювала встановлення української мови в мобільних телефонах членів своєї сім'ї.

Показово, що мовою миттєвого реагування при користуванні банкоматом незмінно слугує українська мова. Що ж стосується спілкування в Інтернеті, то в першому інтерв'ю йдеться про свідомі зусилля мовця щодо витіснення російської мови українською: хо^т'а ў^пос'л'ед'н'є в^р'ем'а ста^райус' ўсе / б'іл'ше пи^л'сам' на ук^раїн'с'ком, а з другого дізнаємося: но бу^ва / шо і сур^жижиком пи^л'шу / п^раўда / п^р'едко //.

Деяко суперечлива інформація про мову книг, газет, теле- і радіопередач: у першому інтерв'ю повідомляється, що обирається українськомовна продукція, а в другому – на л'убом йази^л'ку / це непри^нцип'і'ал'но //.

N.P. надає перевагу перегляду фільмів з / руским п'ер'є'водом (2011). Якщо в першому інтерв'ю N.P. говорить, що в^фс'їгда ч'і'тайу суб'т'їтри / це пома^га уз'нат' йа^к'іс' / нов'і ук^раїн'с'кіє сло^в'а / а ино^г'да і пос^м'ї'їац':а над о'шипками / йа^к'і там 'їес'т' // (2011), то у другому стверджується зворотнє: а суб'т'їтри / ч'єсно ска^з'ат' / йа / п^р'едко ч'і'тайу / бо [посміхається] пон'ї'майу і так // ну / ч'їсто пос'м'ї'їац':а / 'можно поч'ї'тат' // йа / думайу / в цих / л'у / у пере^воч:ик'ї'ў о'ат'л'ї'чне / ч'у'ст'во 'ї'юмора / 'їес'л'і wo'ни так в^фсе пере^вод'ат' // (2012).

Як бачимо, комунікативна потужність суржиків залишилася незмінною, а комунікативна потужність російської мови зменшилася за рахунок збільшення сфер використання української мови. Цілком очевидно, що це пов'язано із здобуттям філологічної освіти та зміною основного комунікативного середовища: от пи^л'шу йа / кс'тат'ї / w основ'ном на ук^раїн'с'ком / то^го шо у'ч'ус' же ж в^фсетаки на ф'їло'лог'її // (2012). Зрозуміло, що така ситуація тимчасова, адже, змінивши місце роботи в школі та влаштувавшись працювати не за фахом і / або опинившись у російськомовному оточенні, респондентка може збільшити питому вагу російської мови у своєму особистому комунікативному просторі: ро^бота / дуже / ч'асто ўл'ї'їайе на те / йак ти ба^лакайе'ш // 'їес'л'і ч'і'тайе'ш / пи^л'ше'ш / 'роби'є'ш шос' і / пол'зуйе'с':а / за / ну wo:пи'ч':е / / руским йази^л'ком / то і ў ро^зго'вор'ї пойд'ї'їац':а / б'іл'ше ру^с'изм'ї'ў // (2011).

Якщо в першому інтерв'ю N.P. говорить про те, що зміна місця проживання не вплинула на її мовлення (с'м'єна / м'єста / жит'ї'л'ства на / мене / у / не^у поул'ї'їала / і на мо'їе / моўле'н':а // (2011)), то через рік висловлюється інша думка: і шч'і'тайу / шо у'ч'оба і пере'їезд в / Суми пом'ї'н'ав^ф те / йак йа ба^лакайу / мо'їу / мову / бо йа / б'іл'ше с'тала іс'пол'зоват' ук^раїн'с'кіє // і wo'п'ч'е / ч'їм / б'іл'ше гноб'л'ат' ук^раїн'с'ку / мову / тим / б'іл'ше / йа / йї'їі нач'і'найу ц'ї'нит' // ну / ў п^ринцип'і / це наш ук^раїн'с'кіє м'єнтал'ї'т'ет / і тут н'ї'ч'ого не по'робиш // (2012). Як бачимо, N.P. ідентифікує себе з українським етносом, про що заявлено і в біографічних відомостях.

Самооцінка рівня знань мови (мов). Респондентка визначила свій рівень знання мов: наш'ч'от ук^раїн'ського / і / руского / то ч'і'тайу і пон'ї'майу йа / йїх / дуже хара'шо / а от коли пи^л'шу і ба^лакайу / то / можуть / бут' / о'шипки // <...> наш'ч'от англ'їс'кого / то йа / йо^го / знайу / по'мой'є'му / нор'мал'но / не^у по'а'гано так / ну і не^у / дуже хара'шо // (2011); йа / шч'і'тайу / шо ук^раїн'с'ку / йа / знайу на ч'ї'тир'ї / с / пл'усом / бо / ино^г'да там / бекайу / шукайу / слово там / йа / кїс' / синон'їм / а англ'їс'ку / / хуже // ну / w / об'н'ш'ч'ем / нор'мал'но / шо / одну / шо / другу // (2012). Показово, що в першому інтерв'ю порівнюються знання української та

російської мов, а в другому – української й англійської. Під помилками, очевидно, мається на увазі взаємний інтерферентний вплив української і російської мов як в усному, так і в писемному мовленні. Труднощі в мовця викликає пошук необхідного слова, синоніма, через що виникають паузи, мовлення стає невиразним. Таке мовлення респондентка характеризує як «бекайу». Щодо рівня знань англійської мови, то його оцінка в першому інтерв'ю достатньо розмита, а це може свідчити про невпевненість у своїх знаннях мови, про сумніви щодо можливості їх застосування на практиці. У другому інтерв'ю N.P. зазначила, що англійську мову знає гірше, ніж українську, але, загалом, *нормал'но*.

Респондентка має нетривалий досвід вивчення італійської та французької, який описує з гумором: *колис'начінала італ'іанскі / но уч'ітел' ут'ік / пере'їхау кудис' / і /даже фран'цуз'кї / но тут ўже їа ўтек'ла // ме'н'і не пон'равилос' / їак там нам препода'вали в^фсе це / та ї не усп'ївала / не висц'палас' / так шо р'їшила б'росит' // (2012).*

Отже, констатуємо різний ступінь володіння мовами: для української і російської – активне володіння, для англійської – обмежене, пасивне.

Ставлення до мови схарактеризуємо за допомогою кількох дихотомій, кожна з яких переплітається одна з одною.

Дихотомія «**чиста мова**» – «**брудна мова**», яка тісно пов'язана з дихотомією «**престижний**» – «**непрестижний**» мовний код. «Чиста мова» (українська, російська) у розумінні респондента, – це передусім грамотне, правильне мовлення, у якому відсутні елементи іншої контактної мови. Нормативне, «чисте мовлення» подобається респондентові, вважається престижним, оскільки може забезпечити гарну роботу і повагу оточення: *їа шч'їтайу / шо та л'удина / їа'ка'хоч'е мат'ха'рошу ро'боту / бут'ува'жайе'мої / долж'на ба'лакат' на'ч'істом їазі'ку / і'хоц':а б / м / і хаї це'буде хоч'україн'с'кї / хоч' /рускї // (2011); ка'н'ешно / їа согла'шайус' з'тим / шо'лехше полу'ч'їт' /лучшу ро'боту / їес'л'ї нормал'но / з'грамотно вира'жайеш сво'її'мисл'ї // (2012).*

Дихотомія «**мовна (лінгвістична) активність**» – «**мовна (лінгвістична) лінь**». Перший складник опозиції передбачає роботу над покращенням мовлення, постійне його вдосконалення: *но со ўр'ем'є'н'ем / ка'н'ешно / ста'райе'с':а уллучіт' сво'їу'мову / моўлен':а // (2011); то'го їа ста'райус' ра'ботат' над цим (2012).* Другий компонент – це стан мовної «розслабленості», мовна поведінка, що здійснюється за принципом «найменшого опору» [4, с. 74]. У сім'ї N.P. не було прийнято стежити за чистотою свого мовлення, тому всі спілкувалися суржиком: *ўс'ї'м'її'ї мене н'їколи н'їх'то не бо'роўс'а за ч'істо'ту'мови / моўле'н':а / (2011); ми по'н'їмайе'м / шо'нада по'лот' бур'їан / їак ка'заў Рил'с'кї / но не'дуже ми про це'думаєм // (2012).*

Дихотомія естетичного характеру «**красиве**» – «**некрасиве**» із залученням естетичної категорії «**комічне**». Для респондентки красивою є чиста мова (українська чи російська), а *л'удина / їа'ка'ў'м'їїе кра'с'їво / з'грамотно і п'рав'ї'но ба'лакат' / при'ўл'ї'каїе ўн'їман'їїе / її'її'хочец':а слухат' і слухат' // (2011).* Суржик, у розумінні N.P., звучить смішно, особливо в українськомовному середовищі: *ка'н'ешно / зам'їч'айе'їи / шо ба'лакаїа / суржиком / бу'ва'мелі'ш шо по'пало / аж с'м'їшно ста'їе / та і не'кра'с'ї'во зву'ч'їт' / коли в^фс'ї ба'лакаїут' на ук'раїн'с'ком / а ти на'суржіку шо'небуд' пле'теш // хот'а с друз'їами'е сов'с'ем все наобо'рот // (2011).* У наступному інтерв'ю N.P. вказала, що її суржик звучить смішно, коли вона записує своє мовлення, аналізує його: *да / ка'н'ешно / те / їак ми ба'лакаїем / с'м'їшно іно'да зву'ч'їт' / о'соб'ен:о'їес'л'ї нач'їнайеші анал'їз'їроват' ч'ї там / на лис'точ'ку п'їсат' // (2012).* Зауважимо, що думка про необхідність говорити красиво, грамотно і правильно, висловлена суржиком, звучить комічно.

Як бачимо, у тому випадку, коли всі говорять суржиком (наприклад, спілкування з друзями), інший код, окрім суржика, сприймається смішним, а отже, чужим. Вплив середовища відчувається і в більш широкому оточенні: *вопи'ч'е ў нас у'город'ї <м. Лебедин – І.Б.> в^фс'ї ба'лакаїут' на'суржіку / і'хоч'еїи не'хоч'еїи сам'будеїи так ба'лакат' / бо'т'їл'ки шос' / хоч'їїи ска'зат' не так / нач'їнайут' на'тебе ди'виц':а / їак ба'ран на'нов'ї wo'рота / і ти / ка'н'ешно ж / не хоч'їїи / шоб на'тебе так ди'виліс' і п'їд':оргували*

по ¹ц'ому ¹powody / і / ка^н'ешно ж^м / ти іс^пол'зуйеш ¹суржик // (2012). Отримані дані дозволяють вважати суржик кодом мовної солідарності, коли «звичайне мовлення виступає в якості своєрідного потенціального символу соціальної солідарності усіх, хто говорить певною мовою» [3, с. 231–232]. Мовленнєві особливості виконують спільну символічну функцію: «“Він говорить, як ми”, рівнозначно твердженню “Він один із наших”» [3, с. 232]. Таким чином, дихотомія «свій» – «чужий» реалізується в опозиції «говорити правильно» – «говорити, як усі». Перед носієм УРС постає дилема: залишатися «таким, як усі», тобто «своїм», чи стати «іншим», а отже «чужим».

Водночас, лексеми *наш*, ¹р'ідній, *ун'ікал'ний* свідчать про те, що українська мова у мовній свідомості респондентки входить до концептосфери «своє».

У мовній свідомості Н.Р. відбувається протистояння між оцінкою мови в мовленнєвій спільноті суржикомовців (схвалення або байдужість) та в суспільстві загалом (осуд, негативне ставлення): *бо / в^ф принцип'і / по^ан'імай'еш / що / суржик / це по^зорно в^н'екоторої с'т'еп'ен'і / і хот' і п'рийн'ато так ба^лакат' // (2012).*

Підсвідомий страх стати чужим у своєму оточенні, звичка та усвідомлювана лінгвістична (*хочіц'я ба^лакат' п'рав'іл'но / но окру^жен'їє не^да'їє / або / п'рошч'е^д ска^зат' / л'ен' не да'їє / або там бойаз'н' бут' там б'елої wo^роної // (2012)) гальмують перехід на «чистий» мовний код, вибір якого стимулюється зміною оточення, адже тільки в університеті респондентка стала більш серйозно і відповідально ставитися до свого мовлення, прагнучи його покращити: *в^фсе б'іл'ше і б'іл'ше ба^лакайу на ук^раїн'с'ком / бо ук^раїн'с'кий в'сетаки наш / р'ідній і ун'ікал'ний // (2012).**

Спостерігається дисонанс між самоідентифікацією, з одного боку, і реальним вживанням та близьким мовним оточенням – з іншого. Для Н.Р. характерним є відчуття відчуженості, яке гостро відчувається при спілкуванні українською з друзями та при спілкуванні суржиком в українськомовному оточенні.

Отже, аналіз індивідуального мовного досвіду засвідчує, що: 1. Для респондентки УРС є сімейною мовою. Засвоєння мов відбувалося приблизно в одному віці, щоправда, з деякими відмінностями: першим, на рівні усного мовлення, був засвоєний суржик, згодом – українська і російська мови, а оволодіння навичками читання і письма відбувалося українською. Респондентка вважає себе українкою, а рідною мовою називає українську, усвідомлюючи (чому сприяв метод автобіографії), що це не перший засвоєний мовний код і не ідентифікує себе окремішно. 2. Тематично вибір УРС найбільше пов'язаний із сім'єю, друзями, сусідами, однокласниками, одногрупниками (внутрішньогрупова сфера), а українська – з культурою, освітою і кар'єрою («зовнішні» комунікативні сфери). На зміну кодового вибору вплинула зміна соціально-комунікативного оточення, а також обраний фах. 3. Мовець активно володіє українською та російською мовами, а пасивно – іншими мовами, які доводилося опановувати. 4. УРС сприймається як «свій», а при його оцінці – як «свій» (оцінка для себе) і / або як «чужий» (оцінка для інших, для оточення). Водночас носії УРС вважають «чужими» тих, хто не володіє цим субкодом або перестав його використовувати. Намагання приховати факт володіння суржиком при спілкуванні з «чужими», відчуття сорому спричиняють зниження престижу УРС. Усвідомлення української мови як цінності, відповідальність мовця у зв'язку з обраним фахом забезпечують розширення її комунікативної сфери.

Список використаної літератури

1. Вахтин Н. Б. Социолінгвістика и социология языка : [учебное пособие] / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головки. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия»; Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.
2. Гриценко П. Ю. Вступ / П. Ю. Гриценко // Говірки Чорнобильської зони : Тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1996. – С. 7–19.
3. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; [пер. с англ.] – М. : Издат. группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.

4. Ставицька Л. Суржик : суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : [зб. наук. пр.]. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 32–120.

5. Хмелько В. Є. Лінгво-етнічна структура України : регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності / В. Є. Хмелько // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf.

6. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : [монографія] / Н. П. Шумарова. – К. : Київський державний лінгвістичний ун-т, 2000. – 283 с.

7. Шумарова Н. П. Социолінгвістика України : постсоветський період / Н. П. Шумарова // Вопросы языкознания. – 2012. – № 6. – С. 123–138.

8. Pavlenko A. Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics / A. Pavlenko // Applied Linguistics. – 2007. – № 28 (2). – P. 163–188.

9. Verschik A. Linguistic Biographies of Yiddish Speakers in Estonia / A. Verschik [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.folklore.ee/folklore/vol20/yiddish.pdf>.

Анотація

Брага І. І. Языковая личность носителя украинско-русского суржика в его языковых биографиях.

Исследование индивидуального языкового опыта на материале двух языковых автобиографий, составленных в разное время одним носителем украинско-русского суржика (УРС), позволило установить специфику его первой языковой социализации, выявить факторы, влияющие на выбор языкового кода, а также особенности распределения языков между сферами общения. Исходя из языкового поведения и самооценки уровня знаний усвоенных языков, удалось определить языковую компетенцию носителя УРС. Кроме того, осуществлена попытка установить характер отношения к языку (украинскому языку, УРС).

Ключевые слова: украинско-русский суржик, языковая автобиография, языковое поведение, языковые потребности, языковые предпочтения, языковая социализация, языковая компетенция, отношение к языку.

Summary

Braha I. I. The Ukrainian-Russian surzhyk speaker's language personality in her linguistic biographies.

A study of the individual language experience out of two linguistic biographies personally composed by the same Ukrainian-Russian surzhyk (URS) speaker at different times enabled determining the specificity of her first language socialization, bringing to light the agents influencing the choice of the language code and the key attributes of the language distribution among the communication spheres. Based on the language behavior and the self-appraisal of the knowledge level she reached in mastering the languages, we managed to qualify the language competence of the URS speaker. Furthermore, an attempt was made to make out the character of attitude to the language (Ukrainian, URS).

Keywords: Ukrainian-Russian surzhyk, linguistic biography, language behavior, language needs, language preferences, language socialization, language competence, attitude to the language.